

DOI 10.51558/2490-3647.2022.7.4.365

UDK 323.1(497.1=163.41/.42)
821.163.42.09 Krleža M.

Primljeno: 12. 11. 2022.

Pregledni rad

Review paper

Senadin Musabegović

NACIONALNI MESIJANIZAM U SLUŽBI SAMOUNIŠTENJA: STAVOVI MIROSLAVA KRLEŽEA O NACIONALIZMU

Tekst se fokusira na divergentne nacionalne perspektive – hrvatske i srpske – o razlozima ujedinjenja Jugoslavije (Kraljevine SHS), kao i o uzrocima njenog nestanka sa historijske scene, kako u obliku Kraljevine Jugoslavije, tako u obliku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Iz perspektive srpskih ‘nacionalno osviještenih’ historičara krivicu za propast Kraljevine Jugoslavije tokom italijansko-njemačke okupacije 1941. godine, kao i za unutrašnji raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1991. godine, snosi hrvatski separatizam. Iz hrvatske perspektive razlog za propast Jugoslavije je u srpskom unitarizmu, koji je nastojao da kroz Jugoslaviju dominira nad drugim narodima. Obje perspektive, osuđujući nacionalističku politiku drugog naroda za razbijanje Jugoslavije, u velikoj mjeri smatraju Jugoslaviju artifičijelnom tvorevinom. Hrvatski i jugoslavenski pisac Miroslav Krleža u tekstovima koje je pisao za vrijeme Kraljevine SHS (Jugoslavije) kritikuje politiku hrvatskog nacionalnog separatizma i srpskog unitarizma u nastojanju da otvori mogućnost za novu političku zajednicu zasnovanu na socijalističkim načelima. Njegova polemička misao, iako počiva na priznanju nacionalnih osobnosti, tražila je put da se nacionalni antagonizmi prevaziđu u okviru socijalističke Jugoslavije. I pored toga što je Jugoslavija nestala, Krležino promišljanje o nacionalističkom antagonizmu je aktuelno i u današnjem političkom okviru, u kojem dominira nacionalna isključivost.

Ključne riječi: Jugoslavija; Miroslav Krleža; nacionalizam; separatizam; unitarizam

UVOD

Prva Jugoslavija je mahom obilježena nacionalnim konfliktom, jer se unutar nje postavilo, a nije riješilo, pitanje kako ujediniti ljubav prema sopstvenoj naciji i lojalnost prema transnacionalnoj domovini – Jugoslaviji? Aporija se, zapaža Branka Prpa, sastojala u tome da je država-nacija „... u Evropi postala izvor, temelj i središte jedne nove, specifično moderne Religije. Ali toj religiji trebalo je, između ostalog, žrtvovati nešto što se nije dalo žrtvovati – nacionalni individualitet jugoslovenskih naroda” (2018: 54).

„Zacijelo se postavilo pitanje kako pomiriti heterogene narode sa različitim religioznim opredjeljenjima. Naime, kako da se ujedine narodi koji su živjeli u različitim carstvima, i koji su za vrijeme Velikoga rata ratovali na suprotnim stranama. Tako se odmah po ujedinjenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca postavilo pitanje da li treba federalizirati društveno-političko uređenje, dakle, da se unutar jedne države predstave razni narodi, ili, pak, da se unitaristički ujedine svi narodi unutar jedne države, tako da postoji jedinstvo između jednog naroda i jedne države, kao što je to uradio kralj Aleksandar kada je uveo šestojanuarsku diktaturu i Kraljevinu SHS preimenovao u Jugoslaviju” (Musabegović 2021: 398).

O tom kontradiktornom političkom sklopu koji se desio unutar Kraljevine SHS / Kraljevine Jugoslavije na autentičan način, kroz prizmu ljevičarskog kosmopolite, svjedoče spisi Miroslava Krleže. Kao jedan od najznačajnijih mislilaca za vrijeme prve Jugoslavije, Krleža se zalagao za emancipaciju malih naroda spram imperijalnih struktura vlasti – Austro-Ugarske i Otomanskog Carstva – koje su vijekovima dominirale nad njima. Isto tako, demaskirao je nacionalistički mesijanski romantizam, kojim su se mali narodi željeli suprotstaviti politici imperijalnog ugnjetavanja, ali koji ih je kasnije vodio u međusobni konflikt. Oštro se suprotstavljao državno-monarhističkom centrizmu, kojim je kralj Aleksandar negirao prava radnika, seljaka i manjinskih naroda. Iako se Krleža zalagao za federalno uređenje i bio veliki kritičar Kraljevine Jugoslavije i njezinog etatističkog unitarizma, on se nije zalagao za nestanak i ukidanje Jugoslavije, za razliku od nacionalističkih elita, koje je zdušno kritikovao za vrijeme Kraljevine i koje će srušiti Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju.

SEPARATIZAM – UNITARIZAM

Mnogi ‘nacionalno osvještani’ srpski historičari i mislioci tvrde da su Hrvati i Slovenci ušli u Kraljevinu SHS ne iz istinske vjere u jedinstvo, već samo kako bi izbjegli austrijsku i italijansku okupaciju. Hrvati, pošto nisu sudjelovali na pobjedničkoj strani

za vrijeme Velikog rata, zbog čęga su bili u nepovoljnom položaju, znali su da nije realno u međunarodnim pregovorima zahtijevati nacionalnu samostalnost, autonomiju i pravo na autodeterminaciju. Stoga, ujedinjenje sa Srbijom, jednom od pobjednica Velikog rata, koja je bila prije rata samostalna i koja je u svojoj državi implementirala demokratiju, omogućio im je da iz poražene pređu na pobjedničku stranu. Za Hrvate Jugoslavija je posmatrana kao „... tranzitna stanica do uspostavljanja svoje potpune državne samostalnosti“ (Čavoški 2018), tj. sredstvo za realizaciju konačnoga cilja – otcjepljenja, koje se desilo četrdeset prve godine s početkom fašističko-nacističke okupacije, kao i devedesetih godina za vrijeme ‘demokratskih procesa’. U tom kontekstu Lompar tvrdi da „...su Srbi bili podložni nestajanju kroz Jugoslaviju, dok su Hrvati pripadali suprotnome procesu: nastajanju kroz Jugoslaviju. Nestankom Jugoslavije Srbija biva zatečena u nestajanju” (2020: 345). S druge strane, iz hrvatske perspektive, navodi se da su srpski političari mahom razumjeli novu Jugoslaviju kao proširenu Srbiju u kojoj bi vladala srpska politička elita (Banac 1995). Iz obje ove perspektive ujedinjenje Jugoslavije se smatra pogrešnim historijskim procesom, koji se odvijao na štetu ‘sopstvenoga naroda’, ali i na štetu demokratije.

Ono što je neosporno jeste da su prilikom ujedinjenja postojale različite političke perspektive o ulozi samoga ujedinjenja, ali, isto tako, želja za ujedinjenjem je bila intenzivna kod skoro svih naroda, a samo ujedinjenje je probudilo mnoge nade i želje, koje su, nažalost, kada se trebala stvoriti moderna i efikasna država, pretvorile se u niz iznevjerenih očekivanja (Jezernik 2018). Dakle, politička realnost je bila obilježena antagonizmima: s jedne strane, hrvatski političari su mahom težili autonomiji i što labavijoj federaciji, za šta se naročito zalagao predsjednik Hrvatske seljačke stranke Stjepan Radić, a, s druge strane, srpski političari istrajavali su na velikodržavnom unitarizmu, videći Srbiju u ulozi italijanskog Pijemonta, što je naročito zastupao predsjednik srpske vlade i lider Narodne radikalne stranke Nikola Pašić.

Srpski historičar Milorad Ekmečić (2019) smatra da se južnoslavensko jedinstvo rastakalo kroz politiku religioznog separatizma, zapravo religija je postala ‘vododelnica naroda’. Ako bi se uzeo u obzir jezički princip kao određenje etničkog identiteta, onda sve etničke skupine koje govore štokavskim narječjem pripadaju jednom narodu (To je doduše teza Vuka Stefanovića Karadžića, a kojoj su se na početku opirali mnogi pravoslavni sveštenici, jer su smatrali da katolici ne mogu biti Srbi.). Što hoće reći, oni narodi koji govore štokavskom jezičkom varijantom su se trebali unificirati, formirati zajedničku narodnu svijest o državnom, političkom, kulturnom, privrednom i drugom jedinstvu. Takav proces odvijao bi se po uzoru na

stvaranje francuske nacije, u kojoj se nacija stvorila kroz normirani jezik i istopile su se mnoge etničke skupine kao i jezičke varijante. Isto tako, kao što se stvorila nacionalna svijest o zajedničkoj sudbini heterogenih etničkih skupina i jezičkih dijalekata u Italiji u devetnaestom vijeku, trebalo je stvoriti jednu nacionalnu svijest zasnovanu na zajedničkom jeziku unutar kojeg bi se ulili svi jezički dijalekti.

Ekmečić ne smatra da je moć pravoslavne crkve osnova na kojoj se trebalo stvoriti novo nacionalno jedinstvo, srpsko ili, pak, jugoslovensko, abolirajući politiku pravoslavne crkve kao onu koja je odgovorna za proces 'vododelnice naroda'. Zacijelo, za njega je katolička crkva zaslužna za politiku 'vododelnice naroda', koja je asimilirala veliki broj Srbokatolika i starokatolika, a čije su se nakane zasnivale na separatizmu i podjeli između jugoslovenskih naroda. Da bi ilustrirao svoju tezu, navodi jednog hrvatskog političara, koji je devedesetih godina prošlog vijeka rekao: „Srbi grade svoju pravoslavnu crkvu, a katolička crkva gradi naš hrvatski narod” (2019: 395).

Poenta je u tome što je katolička crkva za njega oličenje interesa stranih sila, koje navodno žele da stvore zid spram istočnih religija i kultura, te je njena nakana da izgradi nacionalnu svijest koja bi bila branik 'evropske civilizacije' protiv 'balkanskog i istočnog barbarstva'. Za Ekmečića, i pored svih nacionalnih sporova i lokalnih trvenja između Hrvata, koji su živjeli pod austrougarskom vlašću i koji su se političkim putem borili za nacionalnu autonomiju, i Srba, koji su kroz ustanke i borbe stekli političku samostalnost, tenzija se mogla prevazići i riješiti da se katolička crkva nije uplitala kroz politiku separatizma. On tvrdi da je prva Jugoslavija nastala odlukom velikih sila, a, isto tako, i raspad Jugoslavije devedesetih godina dogodio se njihovom odlukom. Što hoće reći, iako je prva Jugoslavija stvorena odlukom velikih sila, ona se, pored svih međusobnih nacionalnih trvenja i konflikata ne bi raspala da se nisu uključile velike sile, i 1941. i 1992. godine.

Ivo Banac, za razliku od Ekmečića, podvlači da je veliki problem unutar ujedinjenja naroda u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca što se nije poštivao princip nacionalne ravnopravnosti, već je srpska elita smatrala da treba proširiti granice svoje države, a ne izgraditi novu tvorevinu koja bi poštovala nacionalne razlike. On asimilacijski 'srbocentrični' princip prepoznaje i u praksi pravoslavne crkve, kao i u jezičnoj politici Vuka Stefanovića Karadžića, koji je smatrao da su Srbi svi oni koji govore štokavskim jezikom, i čije teze je dobro koristila velikosrpska ideologija, naročito politika Radikalne stranke koju je predvodio Nikola Pašić. Stoga Banjac tvrdi: „U stanovitom opsegu, radikali su zamijenili asimilacijsku ulogu Srpske pravoslavne crkve pod novim, sve svjetovnijim okolnostima, te su poticali srpsku

svijest u onedavno stećenim novim krajevima jugoistočne Srbije, u kojima prije nisu postojali. NRS i ostale srpske stranke učinile su gotovo isto u Bosni i Hercegovini poslije 1918., te na Sandžaku, Kosovu i u Makedoniji. Gdje god su se lokalni nesrpski stanovnici bili vezali za ovu ili onu srpsku političku stranku, preko te stranke ubrzo bi se potpuno opet osjećali Srbima“ (1995: 124). Za njega je Jugoslavija nekompatibilna s demokratskim principima i u neku ruku je bio nužan njezin nestanak, koji će se desiti devedesetih godina.

UNITARISTIČKA JUGOSLAVIJA

Slovenački historičar Božidar Jezernik (2018) smatra da je kralj Aleksandar Karađorđević bio istinski Jugoslaven, ali se prekasno, kroz uvedenu diktaturu 6. januara 1929. godine, poslije ubistva Stjepana Radića i drugih hrvatskih predstavnika u Skupštini koje je počinio srpski nacionalista Puriša Račić 20. juna 1928. godine, odlučio za koncept tzv. integralnog jugoslovenstva. Po njegovom mišljenju, u novostvorenoj državi trebalo je da postoji snažan nacionalni osjećaj kao preduvjet za implementaciju demokracije, i stoga nije bio problem što je postojao nacionalizam, već što je postojao separatistički nacionalizam, a ne onaj integrativni, jugoslovenski. Dakle, kralj Aleksandar je, prema Jezerniku, nastojao da prevaziđe nacionalnu jednoobraznost i samozatvorenost, koja je bila utkana u skoro sve nacionalne projekte, u ime neke nove zajednice i novog nacionalno-državnog projekta, koji bi bio inkluzivan i koji bi pomirio heterogene narode.

On, isto tako, navodi da su izvjesno razočarenje u sam proces ujedinjenja u Kraljevinu SHS imali narodi koji nisu bili priznati: Makedonci, Crnogorci, muslimani-Bošnjaci, ali i svi oni narodi koji su ratovali na drugoj liniji fronta za vrijeme Prvog svjetskog rata. Naime, Hrvatima, Slovencima, Bošnjacima pa i Srbima koji su bili u austrougarskoj vojsci nije, naprimjer, bilo dozvoljeno da se prisjećaju svojih žrtava, da ih komemoriraju i podižu spomenike. A nastao je problem i sa praznicima, jer pored praznika Dana ujedinjenja 1. decembra, kada je 1918. osnovana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, uveden je kao centralni narodni praznik i Vidovdan 28. juna, premda je promovisao mit o srpskom stradanju u Kosovskoj bici i akcentirao kult osvete spram svega što je vezano za otomansku okupaciju, a samim tim i za islamsku kulturu i imperijalno transkulturalno pamćenje.

Ostaje otvoreno pitanje da li je kralj Aleksandar mogao stvoriti novu vjeru koju možemo nazvati ‘civilnom vjerom’, koja bi povezala heterogene vjerske skupine, a sami tim i narode? On je bio pravoslavac, pripadao je srpskoj dinastiji koja se čitavo

jedno stoljeće sukobljavala sa drugom dinastijom – Obrenovićima. Također, njegova vlast se legitimisala kroz vjeru u Boga. Iako je ukinuo Vidovdan kao praznik, kao i Vidovdanski ustav, ostaje otvoreno pitanje da li taj Bog, koji je sigurno hrišćanski, može biti i muslimanski, jevrejski, pa i katolički? Put koji je na taj način izabrao, nije bio put rješavanje ključnog problem – kako prevazići tradicionalnu ulogu monarha u načinu organiziranja vlasti, koja je počivala na partikularnoj, nacionalnoj strukturi moći iz koje je došao. Jedan od osnivača Demokratske stranke Svetozar Pribičević, koji je predstavljao prečanske Srbe i u počecima Kraljevine SHS zalagao se za jugoslavensko jedinstvo, zastupajući politiku snažnog unitarizma, i kao takav bio blizak regentu Aleksandru, da bi se kasnije priklonio hrvatskim federalističkim političkim tendencijama, koje je zastupao predsjednik Hrvatske seljačke stranke Stjepan Radić, za njega je rekao da se nikad nije oslobodio dinastičkog tipa vlasti pa se stoga nikada i nije mogao uzdignuti do monarha koji bi pomirio društvene antagonizme u svojoj monarhiji (Pribičević 1990).

Iz ljevičarsko-komunističke perspektive kralj Aleksandar bio je monarho-fašista, koji je nasilnim metodama vladanja i stvaranjem bastiona protiv uticaja lijevih ideja koje su dolazile iz Sovjetskog Saveza, naročito za vrijeme šestojanuarske diktature, onemogućavao emancipaciju klasnih i nacionalnih prava. Možda je pretjerana tvrdnja o Aleksandru kao ‘monarho-fašisi’, ali, kako je primijetio Dragoljub Jovanović (2004), inače lijevo orijentisani član Zemljoradničke partije, on nikada nije napravio savez sa SSSR-om, ali jeste sa italijanskim fašizmom i Mussolinijem. S druge strane, kontroverzni pisac i političar Vuk Drašković (2018) tvrdi: „Musolini je kralju Aleksandru sve vreme radio o glavi, on je bio organizator i finansijer Aleksandrovog smaknuća. Nije Musolini njega ubijao zbog Jugoslavije, već Dalmacije. Čak je pokušavao da se nekako sporazume s Aleksandrom. Predlagao je da se podeli Dalmacija i da se ‘prokleti Hrvati odbace od Jadrana’. Aleksandar je to odbija”. U svakom slučaju, između Musolinija i njega za sukob nisu bile razlog ideološke razlike, već teritorijalne pretenzije.

KRLEŽINA KRITIKA NACIONALISTIČKIH POLITIKA U KRALJEVINI SHS – JUGOSLAVIJI

Miroslav Krleža se oštro suprotstavljao politici romantičarskog nacionalnog idealizma, koji je naročito isplivao kod malih balkanskih naroda u vrijeme ujedinjenja u Kraljevinu SHS. Za njega provincijalna malograđanska nacionalna fantazija gaji na srpskoj i hrvatskoj strani „kult mesijanizma koji logično vodi do samouništenja, za račun stranih interesa“ (1979b: 152) i prožeta je ‘unutrašnjom korozijom’ koja se manifestira u obliku ‘amorfne kaše’, ‘melase’ u kojoj se sakrivaju egoistični, profiterski interesi nacionalne elite, a kojoj je nacionalizam sredstvo za stjecanje vlastite moći i bogatstva. Analizirajući političku i kulturnu situaciju Kraljevine Jugoslavije Krleža piše:

„Malograđani čitavoga svijeta naročito drastično odražavaju podvojenost onih evropskih civilizacija koje su konstruirane oko ideje romantične nacionalne svijesti. Tu nacionalnu romantičnu svijest, kao neku vrstu kaše ili melase, veoma je teško odrediti, jer se ta maglena masa nalazi u trajnome prelijevanju, pod simultanim utjecajem čitave jedne beskrajne količine komponenata, u neprestanoj igri slučaja. Međutim: uzevši u obzir sve te krugove nacionalne zaostale, neuke, neobaviještene i zaboravne palanačke svijesti kod Srba i kod Hrvata (djela palanačkih pjesnika, uglavnom, i loših žanr-slikara prošlog stoljeća), ova ne pretjerano mudra mješavina pretvorila se u korozivne procese koji kemijski izjedaju samu supstanciju po dubljem, nezdravom zakonu gluposti. Igru tih smiješnih ‘kozmogonija’ tog lažljivog kraljevskog historiografskog patosa, blesavog ‘rasnog’ megalomanstva (zapravo tuđinskog) vjerskog ponosa, te religiozne relikte i preživjele karikature trebalo bi već jedanput izvrguti dostojanstvenom intelektualnom ruglu i skinuti ih sa dnevnoga reda zauvijek.“ (1979b: 147-148)

U drugom dijelu teksta Krleža analizira osjećaje narodnosti koje pobuđuje nacionalna romantičarska svijest:

„Osjećaj narodnosti, kao svi osjećaji, navire iz čovjeka, vlada njim, zanosi ga ili muči, i to se ne javlja, dakako razumno, nego osjećajno, nagonski, neodređeno, mutno, emotivno! Ukoliko se takvi (sentimentalni) procesi imaju politički prevladati, ne smiju se prevladati policijski administrativnim mjerama ni u kome slučaju. Narodnost, to su uspomene! Veoma često potpuno nestvarna žalba za subjektivnom mladošću koja je protekla i nestala već davno! (...) Narodnost, to su u velikoj većini individualni snovi o tome kako bi moglo biti na ovome svijetu mnogo ljepše no što jeste, i kako bi ovo meso kome pripadamo zaslužilo bolju sudbinu! To su iluzije! (...) Narodnost, to su zastave, pobjede na jednoj, a porazi na drugoj strani. Narodnost upija se

jezikom, sluhom i okom, štampanim slovom i propovijedima u crkvi. Kod Srba, u srpskoj nacionalnoj crkvi, u svakom slučaju s amvona Cara Lazara, kao srpska vrhunaravna vrijednost, a kod Hrvata, ta katolička, kozmopolitska narodnost otupljuje se do političkog indiferentizma, tako da su Hrvati katolici za posljednjih pedeset godina potpuno zaboravili kako je njihova ‘narodna’ Crkva postala instrumentom talijanske državne politike.“ (1979b: 221-222, 223)

Krležina kritika srpske nacionalne crkve fokusira se na činjenicu da ona nacionalno homogenizira svoje vjernike, kako bi im se omogućila dominantna pozicija i moć unutar Kraljevine Jugoslavije, a isto tako, kritikuje katoličku crkvu, koja pretendira da u ime univerzalnog katoličanstva instrumentalizira hrvatske nacionalne osjećaje u službi ‘talijanske državne politike’, čije pretenzije su da hrvatski narod stoji na ‘podziđu zapadne civilizacije’: „S jedne i s druge strane to su dvije negacije pomoću kojih se Majka Božja, kraljica Hrvata, nada punoj pobjedi Rima, sve do Sudnjeg dana, i, obratno, pomoću koje je Sveto pravoslavlje misli da je Kruna Karađorđevića najunosnije sredstvo za promicanje patrijaršijskih interesa“ (Krležja 1979b: 146).

Krležja kritikuje malograđanski duh hrvatske vladajuće klase, koja kroz historiju njeguje duh podaništva, demaskirajući njenu politiku koja počiva na principu ‘trovarsi altro Signore’:

„Hrvati priznaju krunu mađarskog kralja za svoju kraljevsku krunu i onda se bore osam stotina godina protiv mađarske krune kao bijesni negatori mađarskoga suvereniteta. I kada je poslije Mohača situacija politički otvorena, pitanje nehrvatske dinastije likvidirano, Hrvati traže odmah drugoga gospodara (‘altro Signore’) i pristižu mu u rekordu prvi, već na sretno Novo Ljeto 1527. Ali, gle, odmah zatim nastaje novi period borbe protiv gospodina Habsburga i taj traje novu krvavu rundu za slijedećih četiri stotine godina: 1527–1918. Devetstotinaosamnaeste, naravno, opet sve isto kao i godine 1102. i godine 1527. Ugovor, pakt, oduševljenje (...) i odmah pošto je ugovor bio sretno potpisan, a ‘altro Signore’ sretno zavladao, počela je protiv njega borba ...“ (1979a: 90-91)

S jedne strane, možemo u ovoj konstataciji prepoznati Krležinu kritiku hrvatske malograđanske elite što želi da pronade ‘altro Signore’, a ne želi da odlučuje sama o sebi, pa bi se u prvi mah moglo pomisliti da on zastupa tezu o čistom, zatvorenom hrvatskom identitetu. Ali, Krležja jednako kritikuje i nacionalistički izolacionizam, kao i nacionalističku mitološku fantaziju, koja je nekritična spram same sebe, i koja u svojoj opijenoj kolektivnoj imaginaciji negira realnost. Smatra da se kriza modernog društva, kao i nacionalno pitanje malih naroda, može riješiti kroz ideju i praksu

socijalizma, te je na tom fonu i bio jedan od najvećih zagovornika nakon Drugog svjetskog rata uspostavljenog titoističkog jugoslovenskog federalizma.

Njegova kritika nacionalne homogenizacije nastoji prekriti klasne razlike i fiksirati, homogenizirati sve ono što je promjenjivo, protivrječno, kontradiktorno. Tako navodi sljedeće:

„Hrvatstvo nije Jedno Jedinствeno Hrvatstvo kao Takvo (...). Biskup grof Drašković, koji potpisuje smrtnu osudu Matiji Gupcu, hrvatski je feudalac, a Gubec hrvatski kmet. Nema hrvatstva koje je u stanju da pomiri hrvatskoga kmeta sa hrvatskim grofom. Ja, dakle, hrvatstvo biskupa i grofa Draškovića ne priznajem za svoje hrvatstvo, i takvo feudalno hrvatstvo, stoljećima kulturno jalovo, a politički parazitsko i renegatsko, ja izrazito poričem, što još uvijek ne znači da sam i negator ‘hrvatstva kao takvog’ kao da biskup i grof Drašković ima monopol na svoje biskupstvo i grofovsko hrvatstvo, a ja na svoje pučko i narodno nemam. Hrvatstva ‘kao takvog’ hrvatstva ‘an sich’ hrvatstva po sebi uopće nema, (...) Ničeg na ovoj planeti ‘kao takvog’ ili ‘po sebi’ nema, pa čak ni naše planete ‘kao takve’ – po sebi same. ‘Po sebi’, dakle, ovo naše hrvatstvo ne postoji, jer nije balon da lebdi nad vremenom i nad prostorom, a nije ni Platonska Ideja da bi naše misli o njemu bile tek božanski odraz jednog vrhunaravnog pojma.“ (1979a; 106)

Te dodaje: “Trajalo je jedno historijsko, feudalno hrvatstvo vjekovima, a po zakonu inercije ono još uvijek nije sasvim proteklo, ono tu protječe kroz nas, često nas ometajući da mu se otmemo (...) Sve što se događa od feudalnog do današnjeg hrvatstva, to je malograđanski prijelaz u građansko hrvatstvo Banke i Industrije, Dividenda i Profita“ (1979a: 107). Dakle, Krleža zapaža da se savremeno hrvatstvo nije izgradilo na istinskoj ekonomskoj i političkoj demokratiji, te da je nacionalni romantizam oruđe u rukama vladajuće klase, koja nastoji da zagospodari prošlošću, sadašnjošću i budućnošću tako što promiče neki idealni oblik nacionalne zajednice kao nepromjenjivu suštinu, kao ‘stvar po sebi’, u kojoj, za Krležu, vlada princip vlasti blizak grofu Draškoviću, a ne Matiji Gubecu. Feudalno hrvatstvo se u moderno doba pretvorilo u građansko, u kojem dominiraju: ‘Banke i Industrija’, ‘Dividenda i Profit’... U tom kontekstu i liberalna demokratija je izraz jedne ‘parlamentarne komedije’.

Krleža smatra da malograđanska nacionalna fantazija skreće s puta neposredne stvarnosti u romantičarske iluzije, u kojima se idealizira srednji feudalni vijek kao neki religiozni ‘raj na zemlji’, ‘zlatno doba prošlosti’, a koji je, zapravo period: „kriminalne nepismenosti, umorstva, zaostalosti, i sveopće materijalne bijede...“ (1979b: 151). I upravo taj tupi pogled u prošlost, koja se nastoji zacementirati u neku

vječnu ideju, onemogućava progresivno mišljenje, emancipaciju, želju da se izade iz kola nacionalnih fantazija punih resentimana i bijesa. Zacijelo, za Krležju jedan od osnovnih problema u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji jeste rasplamsavanje nacionalnih osjećaja, od strane elita koje nisu riješile niti jedan problem zajedničkog međunacionalnog života. Riječju politike nacionalnih elite u svojim malograđanskim, sitnosopstveničkim interesima oglašuju se o posljedice kolonijalizma, kulturu podaništva, provincijalizam, socijalne razlike, eksploataciju radništva... Mali nacionalizmi optužuju jedni druge i pritom su manipulisani i vođeni interesima velikih sila.

Za Krležju jedan od razloga zašto nacionalizam idealizira samoga sebe jeste strah malih naroda od vlastitog nestanka. Taj strah su mali narodi naslijedili živeći na rubu velikih imperija i vjekovno bivajući žrtvom imperijalnih politika. Mali narodi su nastavili da njeguju percepciju sebe kao permanentne žrtve i poslije nestanka velikih imperija, kao i u vrijeme jugoslovenskog ujedinjenja, te su formirali kult 'narcisoidne žrtve' koji se manifestira kao legenda o sopstvenoj narodnoj samobitnosti, mesijanskoj veličini, koju sada ugrožava drugi bratski narod, a ne velika imperija. I to je jedan od razloga zašto je ujedinjenje jugoslavenskih naroda bilo krhko. Autoviktimizacija je pothranjivala međusobno nepovjerenje i spiralu međusobnih optužbi.

Jedan od primarnih osjećaja kod malih balkanskih nacionalizama je resentiman, koji je glavni motiv „... zgrčene nacionalne svijesti vezane za nemoć sputanog i savladanog tijela koje se kreće u tuđinskim odorama, putuje na tuđinskim lokomotivima i gine u tuđinskim kasarnama za tuđinske interese” (Krležja 1979b: 171). Kroz resentiman patriotska osjećanja skreću udesno, u kontrarevoluciju, u nacionalni ratnički mesijanizam koji internu, zaostalu, zatucanu narodnu masu mobilise za međubratske konflikte. Paradoksalno, upravo strah i resentiman nastali su zbog velikih imperija, nacionalizmi malih naroda kada zapadaju u međusobni konflikt dozivaju neku imperiju, neku veliku silu da ih zaštiti. I to objašnjava zašto su skoro svi nacionalisti za vrijeme njemačko-italijanske okupacije 1941. godine postali kolaboracionisti i zbog čega su svoj bijes i resentiman iskaljivali na bratskom, manjinskom narodu.

Iz navedenih Krležjinih teza jasno je da on u nacionalnim osjećajima prepoznaje želju za boljim životom, žal za nečim što je izgubljeno, što se nije ostvarilo. Problem je što se ti osjećaji, koji posjeduju nešto od iskonskog osjećanja svijeta i sebe u svijetu, mogu transformisati u ratnički poklič, pun mržnje i nagon za krvoprolićem. Jedan od razloga za pretvaranje tih osjećaja u međusobno krvavo bratoubilačko istrebljenje

jeste što nacionalni osjećaji ne korespondiraju na trezven način sa samom stvarnošću, te rasplamsavaju kroz religiozno-nacionalnu simboliku ono iracionalno u ljudskoj psihi, iskopavaju potisnute animalne aspekte kolektivne svijesti, pobuđuju arhaične strahove i stvaraju kolektivni osjećaj sveprisutne paranoje. Jer ako se ideal boljeg života ne ostvaruje, i ako je stvarnost ‘prljava’, ‘okrutna’, ‘banalna’, ‘poražavajuća’, i kao takva odudara od vizija nacionalističkih snova i fantazija, onda se kroz nacionalnu euforiju traga za krivcem koji je odgovoran za sopstvenu nacionalnu neostvarenost i bijedu. Nacionalistička euforija na našim prostorima krivca ne prepoznaje u samome sebi, već u Drugome, u drugom bratskom narodu. Problem je u tome što nacionalna ostrašćenost onemogućuje trezveno promišljanje o stvarnim uzrocima nacionalnih poraza, ekonomske bijede, kulturne zaostalosti, sa kojima su se mali narodi suočili kada su se oslobodili imperijalne vlasti.

Stoga Krleža smatra da se kroz ujedinjenje balkanskih naroda unutar Monarhije nije desio istinski proces oslobađanja od imperijalne vlasti, on će se desiti tek s formiranjem FNRJ koja je počivala na socijalističkim principima. Ali, nacionalni osjećaji nisu nastali stihijski, nisu se spontano probudili, mada tako djeluje i tako se često manifestira, već ih je pobudila i organizovala kleronacionalna politička elita, koja se naročito koristila religioznom retorikom i simbolikom presvučenom u nacionalno ruho. Zahvaljujući tome krvavi ritual nacionalističkih orgija je isplivao za vrijeme nacističko-fašističke okupacije Jugoslavije, kada je ona bila i podijeljena.

Iako je Krleža demaskirao lažnu nacionalnu sentimentalnost, on nikada nije negirao važnost nacionalne svijesti, niti je zastupao tezu da se u ime neke univerzalne ideje – da li revolucionarne ili, pak, građanske – trebaju potirati nacionalni partikularizmi. I kad kaže da te maligne nacionalističke pojave treba izvrnut ruglu, ne misli da ih administrativno treba potisnuti, represivno gušiti, kao što je to, naprimjer, radio kralj Aleksandar kada je 1929. godine uveo diktaturu. Isto tako, nije podržavao niti hrvatski separatizam, izolacionizam, već je nacionalnu ideju posmatrao u okviru socijalističkog procesa ekonomske i političke demokratizacije društva, koja vodi ka internacionalizmu i kosmopolitskom otvaranju.

Iako se žustro suprotstavljao kapitalističkom imperijalizmu i kolonijalizmu, koji su obilježili evropske politike spram malih naroda, nije smatrao da se treba zatvoriti prema Evropi i zapadnim vrijednostima. Prihvatanje evropskih uticaja za njega nije značilo slijepo, podaničko usvajanje svega onoga što Zapad nameće. Insistirao je na razvijanju samostalne nacionalne politike, koja kritički vrednuje političke, kulturne, privredne i drugi uticaje velikih sila. Pritom se bitno suprotstavljao politici nacionalnog mesijanizma koji isključuje sve što je progresivno, evropsko, strano i tuđe.

Ideja socijalističke emancipacije, kako smo već istakli, osnova je kroz koju bi se mali narodi mogli integrirati s velikim narodima, a, isto tako, ona je i osnova za očuvanje samih evropskih vrijednosti, koje su u to doba bile ugrožene usponom fašizma, koji je za ljevičare predstavljao radikalni izraz kapitalističkog imperijalizma.

Za Krležu kritičko preispitivanje svega što smo naslijedili u vlastitoj tradiciji, kao i ‘tuđinskih uticaja’ u njoj, ne znači odbacivanje istih, već njihovo ponovno povezivanje, zahtjev da se i tradicija i strani uticaji otvore za nove horizonte historijskog kretanja, društvenog i kulturnog razvoja. Upravo kritičko promišljanje tradicije, kao i stranih uticaja, omogućuje samostalno određenje nacionalnog bića, kao i njegovu svijest o autonomiji i slobodi. Ukratko, ne treba od tradicije i od stranih uticaja sve prihvatiti, a ni odbaciti, već se prema njima odnositi kroz prizmu kritičkog promišljanja.

Usidrenost pojedinca unutar određenog kulturalnog konteksta ne znači da su se pojedinac i nacionalni okvir zacementirali, fiksirali, u nekom trajnom obrascu čiji kanon određuje nacionalna elita, već su i jedan i drugi podložni mnogostrukim uticajima, dijalektičnom kretanju, ne podliježući monolitnoj interpretaciji. Sama promjenjivost, fluidnost ne znači da je u nacionalnoj ideji sve relativno, promjenjivo, već da se nacionalni identitet treba posmatrati kroz mnogostruke uticaje i uzroke, koji su ga formirali kroz dijalektičko kretanje.

ZAKLJUČAK

Krležini kritički stavovi između dve svjetska rata o srpskom centralizmu i hrvatskom separatizmu predstavljali su podršku, u dobroj mjeri i artikulaciju, politike KPJ i Josipa Broza Tita, koji će za vrijeme NOB-a konstituisati novu Jugoslaviju zasnovanu na principa socijalizma. Krleža postaje naročito blizak sa Titom poslije njegovog raskola sa Staljinom 1948. godine, jer se Krleža već tridesetih godina usprotivio Staljinovom dogmatizmu i imperijalizmu, koji je svoju vlast uspostavljao kroz slijepu odanost, dogmatsku poslušnost, nekritično mišljenje, političke progone i čistke. Titova politika se oslanjala na Krležine političke stavove i razmišljanja (Pilić 2020). On je bio jedan od značajnijih mislilaca na čije stavove se oslanjala jugoslovenska politika izgradnje ‘trećeg puta’ za vrijeme hladnog rata. Zapravo, u velikoj mjeri socijalistička Jugoslavija je prihvatila Krležine teze o nacionalizmu, imperijalizmu, socijalizmu, slobodi mišljenja, koja ne zapada u građanski princip individualne začahurenosti, već počiva na principu borbe protiv ‘gladi i tiranije’.

Krleža nije doživio raspad SFRJ, a njegovo vjerovanje u stvaranje nekog novog političkog sistema, koji bi prevazišao krvava iskustva istorije, propalo je. Mnogi gore spomenuti nacionalni historičari i mislioci – Čavoški, Lompar, Banac – smatraju da je Titova Jugoslavija počivala na totalitarnoj vlasti, jednopartijskom jednomlju, negiranju demokratskih procesa, kao i prava njihovog naroda. Ali raspad Titove Jugoslavije je doveo do buđenja krvavih nacionalističkih fantazija, čiji regresivni procesi su iznova društveno tijelo pretvorili „...u korozivne procese koji kemijski izjedaju samu supstanciju po dubljem, nezdravom zakonu gluposti” (Krleža 1979b: 148). Iako se Jugoslavija raspala, Krležina misao nije njenim raspadom nestala. Ona je itekako aktuelna, a njegove analize nastale prije skoro sto godina mogle bi se aplicirati i danas.

LITERATURA:

1. Banac, Ivo (1996), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Durieux, Zagreb
2. Čavoški, Kosta (2018), *Istorija jedne utopije*, <https://www.youtube.com/watch?v=AeyJmHV3Ls>
3. Drašković, Vuk (2018), "Kralj Aleksandar hteo Jugoslaviju po svaku cenu", <https://informer.rs/vesti/drustvo/392737/vuk-draskovic-kralj-aleksandar-hteo-jugoslaviju-svaku-cenu-musolini-ubio-jer-odbio-podeli-jadran-otera-hrvate>
4. Ekmečić, Milodrag (2019), *Dugo kretanje između klanja i oranja*, Evro Book, Beograd
5. Jezernik, Božidar (2018), *Jugoslavija, zemlja snova, XX vek*, Beograd
6. Jovanović, Dragoljub (2004), *Kruna i oltar*, Helnsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd
7. Krleža, Miroslav (1979a), *Deset krvavih godina*, Oslobođenje, Sarajevo
8. Krleža, Miroslav (1979b), *Kalendar jedne parlamentarne komedije*, Oslobođenje, Sarajevo
9. Lompar, Milo (2020), *Duh samoporicanja*, Catena Mundi, Beograd
10. Musabegović, Senadin (2021), "Raspad multietničkih zajednica – stvaranje nacionalizma", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, 24, 391–412.
11. Pilić, Damir (2020), *Tito očima Krleže*, VBZ, Zagreb
12. Pribičević, Svetozar (1990), *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb
13. Prpa, Branka (2018), *Srpski intelektualci i Jugoslavija, 1918-1929*, Clio, Beograd

NATIONAL MESSIANISM IN THE SERVICE OF SELF-DESTRUCTION: MIROSLAV KRLEŽA'S VIEWS ON NATIONALISM

Summary

The paper focuses on the divergent national perspectives – Croatian and Serbian – regarding the reasons behind Yugoslavia's unification (the Kingdom of SHS), moreover on the causes of its disappearance from the historical scene, both as the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes and as the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. From the perspective of Serbian „nationally conscious“ historians, it was the Croatian separatism that should be blamed for the downfall of the Kingdom of Yugoslavia during the Italian and German occupation in 1941 as well as the inner disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in 1991. From the Croatian perspective, the reason behind the downfall of Yugoslavia is in Serbian unitarism, which, through Yugoslavia, aimed to dominate over the other nations. While condemning the nationalistic politics of other nations for the breakup of Yugoslavia, both of these nationalistic perspectives consider Yugoslavia an artificial creation. Miroslav Krleža, a Croatian and Yugoslav writer, criticized the politics of Croatian national separatism and Serbian unitarism in the texts he wrote during the time of the Kingdom of SHS (Yugoslavia). These writings also represent his efforts to open a possibility for a new political community based on socialistic principles. Although his polemic thought was based on the recognition of national particularities, Krleža was looking for ways to overcome the national antagonisms within socialist Yugoslavia. Although Yugoslavia disappeared, his thought on nationalistic antagonisms is relevant in the current political framework, the one in which national exclusion is dominating.

Keywords: Miroslav Krleža; nationalism; separatism; unitarism; Yugoslavia

Adresa autora
Authors' address

Senadin Musabegović
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
senomusa@yahoo.com